

A Critical Re-reading of Eric Hirsch's Objective Hermeneutics in Light of 'Allāmah Ṭabāṭabā'ī's Principles of Interpretation

Mohammad Akbari

Assistant Professor, University of Qur'anic Sciences and Knowledge, Qom, Iran.
akbari@quran.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
Article Type: Research Article history: Received: 2025/08/28 Revised: 2025/09/23 Accepted: 2025/09/30 Online Publication: 2026/03/30 Keywords: Objective Hermeneutics, E.D. Hirsch, Authorial Intent, Validity of Interpretation, Allameh Tabataba'i	In recent decades, hermeneutics and the assessment of interpretative validity in religious and philosophical texts have emerged as fundamental concerns within the human sciences and religious epistemology. The inquiry into the criteria for interpretative validity and the possibility or impossibility of attaining the text's original meaning—especially in the face of contemporary relativistic and fluid approaches—has intensified the necessity of rethinking objectivist and originalist theories. E.D. Hirsch's theory of Objective Hermeneutics, with its emphasis on the authorial intent and the fundamental distinction between "meaning" and "significance," seeks to delineate specific and scientific criteria for distinguishing valid interpretation from invalid ones. Employing a descriptive-analytical method and a comparative approach, this research conducts a critical analysis
Cite this article	Akbari, M. (2026). A Critical Re-reading of Eric Hirsch's Objective Hermeneutics in Light of 'Allāmah Ṭabāṭabā'ī's Principles of Interpretation. <i>Philosophia et Theologia: Dialogues in Criticism and Reflection</i>, 31(1), pp. 1-29. https://doi.org/10.22081/jpt.2025.72727.2270
	Publisher: Islamic Sciences and Culture Academy © The Author(s)

of Hirsch's epistemological framework and evaluates his proposed criteria in light of Allameh Tabataba'i's interpretative principles. The findings indicate that Hirsch's theory, by emphasizing the centrality of the author's intent and the rational reconstruction of the text's historical and linguistic context, significantly facilitates the containment of radical pluralism and relativism in interpretation. Methodologically, it underscores the possibility of adjudicating between competing interpretations. However, fundamental criticisms—such as the difficulty of ascertaining the author's actual intent, the limitations of linguistic tools, and the probabilistic nature of the interpretative process—have revealed methodological shortcomings in Hirsch's model, particularly within the realm of revelatory and religious texts. In contrast, Allameh Tabataba'i's Ijtihadi and context-oriented approach—emphasizing the interpretation of the "Qur'an by the Qur'an," the utilization of reason and tradition, and the acceptance of multi-layered meanings—provides a framework for the indigenization and contemporary enhancement of interpretative validity criteria. Ultimately, synthesizing the strengths of both systems opens a new horizon for resolving disputes over validity and method in the interpretation of Islamic texts.

Extended Abstract

1. Introduction

Undoubtedly, the introduction of hermeneutical discussions into the fields of philosophy, interpretation, and religious sciences must be considered one of the most significant theoretical achievements of the modern era — a field which, simultaneously with linguistic developments, epistemology, and the development of critical methods, necessitates a fundamental re-reading of our approach to "meaning" and "understanding the text." The current state of hermeneutical knowledge — especially given the fluid and sometimes philosophically unregulated approaches to sacred texts and interpretive traditions — has doubled the necessity of returning to methodical and precise criteria. Among these, Eric Hirsch's theory of objective hermeneutics represents a fundamental attempt to recover a definitive and defensible basis for distinguishing valid interpretation from invalid interpretation; an attempt that not only redefines the epistemic boundaries of interpretation but also serves as a credible and controllable

approach for confronting crises of relativism and pluralism in textual understanding.

Despite the increasing importance of hermeneutical studies and the proliferation of related research, the contribution of Hirsch's thought to the philosophical scene and his normative model for assessing interpretive validity deserves separate attention and in-depth analysis, especially since most contemporary research has either passed over Hirsch's theory briefly or treated and criticized it under the larger paradigms of Western philosophy, particularly philosophical hermeneutics. Although some authoritative works, such as Ahmad Vaezi's two books *An Introduction to Hermeneutics* and *The Theory of Text Interpretation*, provide a relatively extensive account of Hirsch's discussions, a methodical analysis of Hirsch's objectivist system and its critical evaluation in relation to Islamic interpretive principles, as well as its application in explaining the logic of interpretive validity, remains a missing link in domestic studies. Furthermore, research such as Mohammad Bahrami's article "Hirsch's Hermeneutics and the Knowledge of Interpretation" or Mohammad Hossein Mokhtari's doctoral dissertation (University of Durham), which provides a comparative analysis of Hirsch's interpretation and the views of 'Allāmah Ṭabāṭabā'ī, indicates the existence of a specialized research stream in this area, although these works either focus on one of the two poles of the theory or do not offer a critical examination of the relationship between Hirsch's system and the interpretive tradition of 'Allāmah Ṭabāṭabā'ī.

On the one hand, Hirsch's intervention — with his adherence to "authorial intention" and his effort to revive the logic of interpretive validity — caused hermeneutics to move away from fluidity and philosophical excess toward measurable criteria and revived the possibility of critical judgment in the face of pluralistic and relativistic readings. On the other hand, the contemporaneity of interpretive studies and the effort to discover the speaker's intended meaning, particularly in the tradition of Qur'anic interpretation and the thought of 'Allāmah Ṭabāṭabā'ī, has given new impetus to the necessity of such comparative research. 'Allāmah Ṭabāṭabā'ī, through his method of textual interpretation in *Al-Mizān* and his insistence on rational methodism, linguistic context, and analysis of textual structure — although he never

uses the term hermeneutics — in fact achieves a renewed model for the concept of interpretive validity within the Islamic context; a model whose re-reading in relation to Hirsch's objectivist framework can open new horizons for explaining and improving contemporary methods of interpretation and religious understanding.

The present research seeks to answer this question and, using a descriptive-analytical approach and relying on comparative analysis, attempts to analyze the theoretical and functional dimensions of validity criteria in Hirsch's paradigm and, subsequently, by relying on the foundations and interpretive methods of 'Allāmah Ṭabāṭabā'ī, offers novel solutions for re-reading and local adaptation.

2. Methodology

This research, using a descriptive-analytical method and a comparative approach, critically examines Hirsch's epistemic system and critiques his proposed criteria in light of 'Allāmah Ṭabāṭabā'ī's interpretive principles.

3. Results and Findings

Hirsch's theory, by emphasizing the centrality of authorial intention and the rational reconstruction of the historical and linguistic context of the text, makes it significantly possible to curb excessive pluralism and relativism in interpretation and, from the perspective of methodical principles, emphasizes the capacity to judge between multiple interpretations. However, fundamental critiques — such as the difficulty of ascertaining the author's true intention, the limitations of linguistic tools, and the probability-centric nature of the interpretive process — have led to methodological shortcomings in Hirsch's model, especially in the realm of revealed and religious texts. In contrast, 'Allāmah Ṭabāṭabā'ī's *ijtihādī* and context-oriented approach — with its emphasis on interpreting the Qur'an by the Qur'an, the use of reason and tradition (*sunnah*), and the acceptance of the layeredness of meaning — provides the ground for localizing and temporarily enhancing the criteria of interpretive validity. Ultimately, the integration of the strengths of both systems offers a new horizon for resolving disputes over validity and method in the interpretation of Islamic texts.

4. Conclusion

Considering the comparative analysis conducted between Eric Hirsch's theory of objective hermeneutics and the interpretive principles of 'Allāmah Ṭabāṭabā'ī, it can be concluded that the fundamental issue of

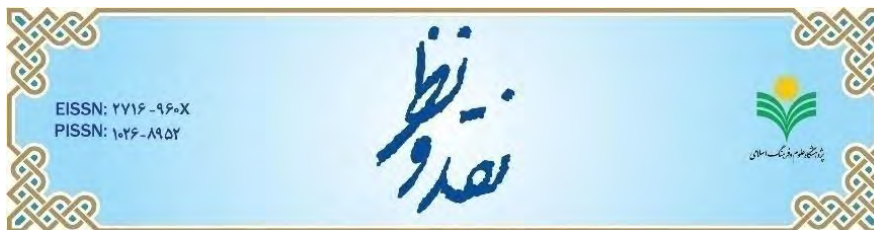

نظر

سال سی و یکم، شماره ۱، ۱۴۰۵

interpretive validity — and, consequently, determining the boundary between valid and invalid interpretation — remains the most essential challenge in hermeneutical studies and the interpretation of religious texts. Hirsch, by critiquing relativistic theories and emphasizing the necessity of attaining the single meaning and intention of the author, attempted, through designing rational mechanisms and linguistic-historical evidence, to rescue interpretation from the grip of fluidity and excessive pluralism and to provide a firm basis for the scientific and defensible assessment of interpretive validity. By establishing the distinction between "meaning" and "significance," and adhering to the independence of semantic meaning, he adopted a firm position against philosophical approaches and sought to provide methodical principles and objective tools for judging between various interpretations. In comparative analysis with 'Allāmah Ṭabāṭabā'ī's system of Qur'anic interpretation, it becomes clear that although both intellectual systems emphasize the element of author/speaker intention as a foundation, there are fundamental differences in the application of linguistic tools, the role of historical context, and the possibility of the layeredness of meaning. 'Allāmah Ṭabāṭabā'ī in *Al-Mizān*, while remaining faithful to the speaker's intended meaning, has opened a new horizon for interpretive realism and the avoidance of interpretation by personal opinion (*tafsīr bi al-ra'y*) through developing methods such as interpreting the Qur'an by the Qur'an and paying serious attention to contextual clues (*qarā'in*), linguistic context (*siyāq*), and rational rules. At the same time, he takes seriously the role of systematic presuppositions, narrative tradition (*riwāyāt*), and the multi-layered capacity of revealed texts in the validation of interpretation.

بازخوانی انتقادی هرمنوتیک عینی اریک هرش در پرتو اصول تفسیری علامه طباطبایی

محمد اکبری

استادیار، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم، ایران.
akbari@quran.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی	در دهه‌های اخیر، مباحث هرمنوتیک و سنجش اعتبار تفسیر در متون دینی و فلسفی به مثابه یکی از دغدغه‌های بنیادین علوم انسانی و معرفت دینی مطرح بوده است. پرسش از معیارهای اعتبار تفسیر و امکان یا امتناع دستیابی به معنای اصیل متن، به ویژه در مواجهه با رویکردهای معاصر نسبی گرایانه و سیال، ضرورت بازاندیشی درباره نظریه‌های اصالت گرا و عینیت محور را دوچندان کرده است. نظریه هرمنوتیک عینی اریک هرش با تأکید بر مرجعیت نیت مؤلف و تمایز اصولی میان معنا و معناداری متن، در پی ترسیم ضوابطی مشخص و علمی برای تفکیک تفسیر معتبر از تفسیر نامعتبر است. این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی و رویکرد مقایسه‌ای، به واکاوی انتقادی دستگاه معرفتی هرش و نقد معیارهای پیشنهادی او در پرتو اصول تفسیری علامه طباطبایی می‌پردازد.

استناد: اکبری، محمد. (۱۴۰۵). بازخوانی انتقادی هرمنوتیک عینی اریک هرش در پرتو اصول تفسیری علامه طباطبایی. نقد و نظر، ۳۱(۱)، صص ۱-۲۹.

<https://doi.org/10.22081/jpt.2025.72727.2270>

ناشر: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

© ۱۴۰۵ «نویسندگان دارنده حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند»

یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که نظریه هرش با تأکید بر محوریت نیت مؤلف و بازسازی عقلانی زمینه تاریخی و زبانی متن تا حد قابل توجهی، امکان مهار تکثر افراطی و نسبی‌گرایی در تفسیر را فراهم می‌آورد و از نظر مبادی روشمند، بر قابلیت داوری میان تفاسیر پرشمار تأکید دارد. با این حال، نقدهای اساسی همچون دشواری احراز نیت واقعی مؤلف، محدودیت ابزارهای زبانی و احتمال محوری فرایند تفسیر سبب شده است که الگوی هرش، به‌ویژه در قلمرو متون وحیانی و دینی دچار کاستی‌های روشی شود. در مقابل، رویکرد اجتهادی و سیاق‌محور علامه طباطبائی - با تأکید بر تفسیر قرآن به قرآن، بهره‌گیری از عقل و سنت، و پذیرش لایه‌مندی معنا - زمینه بومی‌سازی و ارتقای معاصر معیارهای اعتبار تفسیر را فراهم می‌کند. در نهایت، تلفیق نقاط قوت هر دو منظومه، افقی نوین برای حل مناقشات اعتبار و روش در تفسیر متون اسلامی می‌گشاید.

مقدمه

بی تردید ورود مباحث هرمنوتیک به حوزه مطالعات فلسفه، تفسیر، و علوم دینی را باید از مهم ترین دستاوردهای نظری عصر جدید دانست؛ عرصه‌ای که هم‌زمان با تحولات زبان‌شناختی، معرفت‌شناسی و توسعه روش‌های انتقادی، بازخوانی بنیادین رویکرد ما به «معنا» و «فهم متن» را ایجاب می‌کند. وضعیت فعلی دانش هرمنوتیک - به‌ویژه با عنایت به رویکردهای سیال و گاه بی‌قاعده فلسفی در نسبت با متون مقدس و سنت‌های تفسیری - ضرورت بازگشت به معیارهای روشمند و دقیق را دوچندان کرده است. در این میان، نظریه هرمنوتیک عینی‌گرای اریک هرش^۱ تلاشی است بنیادین برای بازیابی مبنایی قطعی و قابل دفاع جهت تمییز تفسیر معتبر از تفسیر نامعتبر؛ تلاشی که نه تنها مرزهای معرفتی تفسیر را بازتعریف می‌کند، بلکه در حکم تدارک رویکردی معتبر و قابل کنترل برای مواجهه با بحران‌های نسبی‌گرایی و تکثرگرایی در فهم متن عمل می‌نماید.

به‌رغم اهمیت روزافزون مطالعات هرمنوتیک و تکثر تحقیقات مرتبط با آن، سهم اندیشه هرش در صحنه اندیشه فلسفی و الگوی هنجارساز او برای سنجش اعتبار تفسیر، شایسته توجه جداگانه و تحلیلی عمیق است، به‌خصوص آنکه اغلب تحقیقات معاصر، یا به‌اجمال از نظریه هرش گذشته‌اند و یا آن را ذیل پارادایم‌های بزرگ‌تر فلسفه غرب، به‌ویژه هرمنوتیک فلسفی، تلقی و نقادی کرده‌اند.

باوجود آنکه برخی آثار مرجع همچون واعظی (۱۴۰۳) و (۱۴۰۴)، به طرح نسبتاً گسترده‌ای از مباحث هرش می‌پردازند، اما واکاوی روشمند دستگاه عینی‌گرایی هرش و ارزیابی انتقادی آن در نسبت با اصول تفسیری اسلامی و کاربرست آن در تبیین منطق اعتبار تفسیر، هنوز به‌مثابه حلقه مفقوده در مطالعات داخلی، باقی است. همچنین پژوهش‌هایی نظیر بهرامی (۱۳۷۹) و صادقی (۱۳۹۶) که به تحلیل تطبیقی تفسیر هرش و دیدگاه‌های علامه طباطبایی می‌پردازد، بیانگر وجود یک جریان پژوهشی تخصصی در

1. E. D. Hirsch

این قلمرو است؛ هرچند این موارد نیز یا بر یکی از دو قطب نظریه تمرکز دارند و یا بررسی نقادانه‌ای از نسبت دستگاه هرش با سنت تفسیری علامه طباطبایی ارائه نمی‌دهند. از یک سو، مداخله هرش با پابندی به «نیت مؤلف» و تلاش برای احیای منطق اعتبار تفسیر، سبب شد که هرمنوتیک از دامن سیالیت و افراط فلسفی به سوی شاخص‌های قابل سنجش متمایل شود و در برابر قرائت‌های متکثر و نسبی‌گرا، امکان داوری نقادانه را زنده بدارد؛ از سوی دیگر، روزآمدی مطالعات تفسیری و تلاش برای کشف مراد اصلی متکلم، به خصوص در سنت تفسیر قرآن و اندیشه علامه طباطبایی، رونق تازه‌ای به ضرورت این قبیل پژوهش‌های تطبیقی می‌بخشد. علامه طباطبایی با طرح روش تفسیر متن در المیزان و پافشاری بر روشمندی عقلانی، سیاق زبانی و تحلیل ساختار متن - گرچه هرگز اصطلاح هرمنوتیک را به کار نمی‌برد -، به ترسیم الگویی مجدد برای مفهوم اعتبار تفسیر در بستر اسلام دست می‌زند؛ الگویی که بازخوانی آن در نسبت با انگاره عینیت‌گرای هرش می‌تواند افق‌های تازه‌ای برای تبیین و ارتقای روش‌های تفسیر و فهم دینی معاصر بگشاید.

در این بستر، پرسش محوری مقاله حاضر آن است که معیارهای اعتبار تفسیر از نگاه اریک هرش چیست و آیا می‌توان با بهره‌گیری تطبیقی از دستاوردهای علامه طباطبایی، زمینه بومی‌سازی و ارتقای این معیارها را برای کاربرد در مطالعات اسلامی فراهم آورد. تحقیق حاضر در پی پاسخ به این پرسش است و با رویکرد توصیفی - تحلیلی و تکیه بر مقایسه تطبیقی می‌کوشد ابعاد نظری و کارکردی معیارهای اعتبار را در پارادایم هرش واکاوی کند و در ادامه، با اتکا به مبانی و روش‌های تفسیری علامه طباطبایی، راهکارهایی نوین برای بازخوانی و انطباق بومی ارائه دهد.

نوآوری و وجه تمایز مقاله حاضر در چند محور اساسی نهفته است: نخست، تحلیل خاص و جامع دستگاه فکری هرش با تکیه صریح بر آثار اصلی او و برجسته‌سازی تفاوت‌های اساسی با جریان هرمنوتیک فلسفی؛ دوم، نقد روشمند مبانی هرش با اتکا به مبانی تفسیری متقن و اجتهادی علامه طباطبایی، نه صرفاً ارائه اجمال یا مقارنه شکلی؛ و در نهایت، ارائه راهکارهای پیشنهادی روشمند با رویکرد کاربرست در مطالعات دینی

معاصر، به گونه‌ای که بر راهبردهای بومی و فرهنگ‌مدار سنجش اعتبار تفسیر تأکید می‌ورزد و از تکرار اهتمام صرفاً نظری پرهیز می‌کند. مجموعه این موارد، پژوهش مزبور را از آثار پیشین متمایز می‌کند و می‌تواند در غنای نظری و ارتقای رویکردهای تفسیر متون در فضای علوم انسانی و اسلامی سهمی شایسته ایفا نماید.

۱. مفهوم‌شناسی و چارچوب نظری

واژه «هرمنوتیک» با وجود پیشینه لغوی و تاریخی طولانی، در دوره جدید به دانشی بدل شده است که هم قواعد روشی و هم بنیان‌های فلسفی برای فهم متن را بررسی می‌کند (واعظی، ۱۳۸۰، ص ۲۴؛ سپهوند، ۱۳۹۱، ص ۱۱). این واژه از ریشه یونانی^۱ به معنای «تفسیر کردن» گرفته شده است و در اصل به نقش واسطه‌ای هرمس خدای پیام‌رسان نزد یونانیان اشاره دارد که پیام خدایان را به انسان‌ها قابل فهم می‌کرد (سبحانی، ۱۳۸۱، ص ۷). بر همین اساس، هرمنوتیک در معنای اصطلاحی خود، دانشی مربوط به تفسیر متن و فهم آن، به‌ویژه در برابر ابهام‌ها و پیچیدگی‌های معنایی است (Palmer, 1969, pp. 12-13).

تعاریف پرشماری از هرمنوتیک ارائه شده است. برخی همچون جان مارتین کلاونیوس، آن را «هنر تفسیر» دانسته‌اند و تأکید می‌کنند که هرمنوتیک مجموعه‌ای از قواعد نظام‌مند است که به رفع ابهام و تبیین معنای متن کمک می‌کند (Mueller, 1986, Vol. 1, pp. 5,54-56). برخی دیگر مانند فردریک آگوست ولف، بر «فهم معنای نشانه‌ها» و درک اندیشه مؤلف با توجه به دانش تاریخی و شرایط زمانی او تأکید کرده‌اند (Edward, 1998, vol. 4, p. 385). دیدگاه‌های مدرن‌تر همچون شلایرماخر، هرمنوتیک را «هنر فهمیدن» خوانده‌اند که باید خطر کژفهمی متن را با روش‌مندی علمی رفع کند (Grondin, 1995, p. 6). رویکردهای نوین‌تر، به‌ویژه نزد پلی ریکور و گادامر، هرمنوتیک را به مثابه نظریه‌ای فلسفی در باب «فهم» تلقی کرده‌اند که از لایه زبان، تاریخ و سنت فرهنگی عبور می‌کند (Heidegger, 1962, p. 62). اما رکن اساسی در بحث حاضر،

1. Hermeneutik

«هرمنوتیک عینی»^۱ به معنای تأکید بر نیت مؤلف و امکان دستیابی به فهم عینی از متن است. این اصطلاح در سده اخیر و به‌ویژه با آثار «اریک هرش» به ادبیات نظری وارد شد. به بیان هرش، رسالت اصلی هرمنوتیک یافتن ضابطه‌ای است که تفسیر معتبر را از تفسیر نامعتبر جدا کند و از افتادن در دام نسبیت‌گرایی معنایی بپرهیزد. بدین معنا، هرمنوتیک عینی، نگاه فلسفی یا نقادانه به متن نیست، بلکه رهیافتی است که بر وجود معنای واحد و قابل کشف برای متون، مبتنی بر قصد مؤلف، تأکید دارد (واعظی، ۱۳۸۰، ص ۲۵؛ احمدی، ۱۳۷۸، ص ۴۹۷). در این رهیافت، معنای متن امری ثابت و مستقل از ذهن خواننده تلقی می‌شود. هرش تصریح می‌کند که «منطق اعتبار» در تفسیر، تنها زمانی قابل تحقق است که نیت مؤلف محور فهم قرار گیرد و مفسر می‌کوشد در فرایند فهم تا حد امکان به مراد مؤلف نزدیک شود (Mueller, 1986, pp. 54-56). او بر این باور است که حتی اگر دستیابی کامل به نیت مؤلف ناممکن باشد، می‌توان معیارهایی عقلانی ترسیم کرد که میان تفسیر معتبر و تفاسیر احتمالی داوری کند (احمدی، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۵۹۹). در مقابل این نگرش عینی‌گرایانه، سنت هرمنوتیک فلسفی با محوریت هایدگر و گادامر، معنای متن را سیالی تاریخی و تابع افق‌های معنایی مفسر می‌داند (Heidegger, 1962, p. 62). در این مکتب، گفت‌وگو یا امتزاج افق‌ها، نقشی محوری دارد.

چارچوب نظری این پژوهش متکی بر تلفیقی از رویکرد توصیفی - انتقادی در تفسیر متون و مطالعات تطبیقی میان دو قطب دانشی یعنی «هرش» و «علامه طباطبائی» است. آنچه این چارچوب را متمایز می‌کند، ترکیب مبانی نظری نقد هرمنوتیک عینی با بنیان‌های معرفتی و تفسیری برخاسته از سنت اسلامی و به‌ویژه تفسیر المیزان است. در این چارچوب، ابتدا تأکید می‌شود که هرش، با الهام از هرمنوتیک کلاسیک، راهبرد فهم عینی متن را پیش می‌گیرد و بر محوریت قصد مؤلف و تلاش برای بازسازی نیت اولیه نویسنده ایستاده است. وی قائل است که تفسیر متن دارای معیار صحت و اعتبار است و می‌توان با توسل به «منطق اعتبار» مرزی روشن میان تفسیر صحیح و

1. Objective Hermeneutics

تفاسیر احتمالی یا نادرست قائل شد (احمدی، ۱۳۷۸، ص ۴۹۷). اصل بنیادین در نظریه هرش، این است که «معنا همان چیزی است که مؤلف قصد کرده است». هرچند دستیابی کامل به قصد پنهان مؤلف برای مفسر ممکن نباشد، اما می‌توان به «قصد آشکار» و قرائن و شواهد متن اکتفا کرد و در میدان داوری عقلی و زبانی حرکت نمود (Mueller, 1986, pp. 54-56).

در مقابل، علامه طباطبایی هرچند واژه هرمنوتیک را به صراحت به کار نمی‌برد، ولی در تفسیر المیزان، نظام تفسیری مدونی ارائه می‌دهد که واجد مولفه‌های هرمنوتیکی و عاملیت عقل و دقت‌های معرفت‌شناختی است (سپهوند، ۱۳۹۱، ص ۱۸). رویکرد علامه متکی بر «تفسیر قرآن به قرآن» و اصالت سیاق و ساختار در معنایابی است که از حصر مراد مؤلف به حد تاریخی و شخصی عبور می‌کند و به فهم کلان و روشمند متن وحی می‌انجامد (سبحانی، ۱۳۸۱، ص ۸۵).

بدین ترتیب، چارچوب نظری مقاله ضمن بازخوانی مبانی عینی‌گرایی هرش، بر نقاط اشتراک و افتراق آن با قواعد نظام‌مند علامه در تفسیر تأکید می‌کند و می‌کوشد نشان دهد هرچند هر دو نظام معیاری برای اعتبار تفسیر مشخص می‌کنند، اما قلمرو، روش، و پشتوانه نظری هریک متفاوت است (واعظی، ۱۳۸۰، ص ۱۰۲). این چارچوب، بستر تحلیل انتقادی روابط میان شریعت، سنت تفسیری اسلامی و دستاوردهای فلسفه جدید غرب در قلمرو هرمنوتیک است.

۲. مقایسه مبانی هرش و اصول تفسیری علامه طباطبایی

در این مبحث، مقایسه تطبیقی میان مبانی هرمنوتیک عینی‌گرای اریک هرش و اصول تفسیری علامه طباطبایی به مثابه دو منظومه اصلی روش‌شناسی تفسیر به انجام می‌رسد. علی‌رغم تفاوت‌های بستر فکری و معرفتی، هر دو نظریه بر محوریت معنا و مراد مؤلف یا متکلم پافشاری می‌کنند و می‌کوشند با تمهید معیارهای علمی، مرز تفسیر معتبر را از تفسیر غیرمعتبر به صورت عقلانی و روشمند جدا کنند. تفاوت‌های اساسی این دو نظام، در تعریف ماهیت معنا، نسبت متن و مؤلف، امکان تحقق فهم واحد یا لایه‌مند، و جایگاه

ابزارهای زبان‌شناختی و زمینه‌گرایی تاریخی هویدا می‌شود. افزون بر این، تحلیل تطبیقی میان روش‌های ناظر بر فهم متن، تأکید بر قرآن به قرآن و سیاق در المیزان، و اتکای هرش به ابزارهای تاریخی و زبانی، روشن‌کننده نقاط اشتراک، افتراق و ظرفیت‌های تلفیقی خواهد بود.

۱-۲. اشتراکات نظری در رویکرد هرش و علامه طباطبایی

یکی از مباحث بنیادین نظریات اریک هرش و علامه طباطبایی در تحلیل متن، تأکید مشترک بر نقش نیت مؤلف یا متکلم در تعیین معنای معتبر متن است. هر دو اندیشمند، گرچه در زمینه‌ها و سنت‌های گوناگون فکری پرورش یافته‌اند، به لحاظ مبانی روش‌شناختی هرمنوتیکی، به نوعی عینی‌گرایی در تفسیر باور دارند که نقطه تمایز آن‌ها با رویکردهای نسبی‌گرا و تفاسیر لیبرال از متن به شمار می‌آید.

اریک هرش در کتاب‌های مهم خود، تعیین معنای متن را به کشف قصد مؤلف وابسته می‌داند و تصریح می‌کند که «معنای واقعی متن آن چیزی است که مؤلف در هنگام نگارش قصد کرده و همان باید معیار اعتبار تفاسیر قرار گیرد» (Hirsch, 1967, p. 4). از منظر هرش، معنای متن همواره یک «امر عینی» است و حتی با گذر زمان یا تغییر شرایط مخاطبان، تغییری در معنای اصلی متن به وجود نمی‌آید، بلکه تنها مصداق‌ها یا معناداری متن تغییر خواهد کرد (Hirsch, 1967, p. 18).

علامه طباطبایی در تفسیر المیزان نیز به روشنی همین اصل را در تفسیر متن مقدس قرآن پی می‌گیرد. او بارها تصریح می‌کند که مراد واقعی آیات قرآن همان است که متکلم (خداوند) در مقام انشاء قصد کرده است و مفسر باید با رجوع به خود قرآن (استفاده از روش تفسیر قرآن به قرآن)، و التزام به اصول و قواعد معتبر ادبی و عقلانی، سعی در کشف مراد جدی متکلم داشته باشد (طباطبایی، ۱۳۷۱، ج ۳، ص ۲۶۳؛ ج ۵، ص ۲۵۴). علامه معتقد است: «مهم‌ترین وظیفه مفسر کشف مقصود واقعی متکلم و وفاداری به متن است» (طباطبایی، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۲۴).

یکی دیگر از اشتراکات مهم میان هرش و علامه طباطبایی، انتقاد جدی آن‌ها به

رویکردهای نسبی گرای معاصر در تفسیر متن است. هرش آشکارا نظریه «مرگ مؤلف» را که برخی جریان‌های ادبی و هرمنوتیکی معاصر ترویج کرده‌اند، رد می‌کند و آن را سبب گمراهی و لغزش در اعتبار تفاسیر می‌داند (Hirsch, 1967, p. 15). بر همین اساس، او با معرفی تمایز میان «معنا»^۱ و «معناداری»^۲، مرز دقیقی میان معنای مورد نظر مؤلف و آثار و برداشت‌های متنوعی که مخاطبان ممکن است از متن داشته باشند، ترسیم می‌کند و به صراحت تأکید دارد که موضوع علم تفسیر، تنها کشف معنای اولیه و اصلی متن است، نه تبیین آثار ثانویه بر مخاطبان (Hirsch, 1976, p. 49). علامه طباطبایی نیز در تفاسیر خویش بارها دربارهٔ ورود ذوق، پیش‌داوری، تحمیل باورهای متأخر و برداشت‌های ذهنی به متن هشدار داده است و می‌فرماید: «کسی که بدون معیارهای وحیانی و عقلی سراغ تفسیر قرآن برود، دچار تفسیر به رأی و انحراف از مراد متکلم خواهد شد» (طباطبایی، ۱۳۸۸، ص ۹۸).

در رویکرد هرش، استقلال معناشناختی بنیان روشی تفسیر است. او تصریح می‌کند: «هر متنی دارای معنای مستقل و مشخصی است که با قصد مؤلف مطابقت دارد و این معنا باید از دل قراین زبانی و تاریخی قابل استنباط باشد» (Hirsch, 1967, p. 64). این نکته، به ویژه با روش تفسیری علامه طباطبایی که به «تفسیر قرآن به قرآن» مشهور است، هم‌راستا می‌شود؛ یعنی مفسر برای کشف معنی دقیق آیه لازم است با جمع‌بندی آیات هم‌موضوع و تبیین روابط معنایی در کل قرآن، به معنای دقیق و مستقل برسد. علامه طباطبایی تأکید می‌کند: «قرآن افضل میزان برای فهمیدن قرآن است و هیچ سخنی نمی‌تواند میزان در فهم سخن خدای سبحان باشد، مگر سخن خدای سبحان» (طباطبایی، ۱۳۷۱، ج ۳، ص ۲۶).

هرش افزون بر عینی‌گرایی، در تمایز مراحل فهم و تفسیر و اهمیت اصول روش‌شناختی نیز با علامه طباطبایی هم‌نظر است. وی در تشریح این مبنا تأکید می‌کند

1. Meaning

2. Significance

که فهم متن فرایندی عقلانی و ضابطه‌مند است که باید مبتنی بر زبان، قواعد گرامری و ساختار منطقی متن باشد و نباید به سوگیری‌ها و پیش‌فرض‌های مفسر سپرده شود (Hirsch, 1976, p. 38). این دیدگاه با نظر علامه که هرگونه تفسیر مبتنی بر ذهنیات و سلايق را مردود می‌شمارد و تنها از رهگذر تمسک به ظهور الفاظ، سیاق کلام و اصول معتبر می‌پذیرد، تطابق دارد (طباطبایی، ۱۳۹۰، ج ۳، ص ۸۱).

از لحاظ روش‌شناختی نیز هرش و علامه طباطبایی، هردو، به وجود معیار برای صحت و بطلان تفاسیر قائل هستند و ضمن مرزبندی روشن میان «فهم»، «تفسیر» و «نقد»، برآنند که تفسیر معتبر، تفسیر وفادار به نیت مؤلف/متکلم و مستند به شواهد زبانی و عقلی است (Hirsch, 1967, p. 164). هرش در توضیح این معیار تصریح می‌کند که بر اساس قراین داخلی (درون‌متنی) و خارجی (بافت تاریخی، فرهنگی و زبانی) می‌توان به نزدیک‌ترین احتمال عقلایی درباره معنای متن رسید و همین یافت نزدیک‌ترین احتمال عقلایی اساس اعتبار تفسیر خواهد بود (Hirsch, 1967, p. 171). علامه نیز در تفاسیر قرآنی خویش از راه اصول لفظیه، ظهور لفظ، قراین سیاقی و تحلیل عقلانی بهره می‌برد تا صحت و بطلان تفاسیر را بر اصول عینی بسنجد (طباطبایی، ۱۳۷۱، ج ۵، ص ۵۷).

نکته جالب دیگر حضور اشتراک روشی در آثار هردو، مواجهه با «چندمعنایی متن» است. هرش اعلام می‌کند اگرچه هر متن به‌طور بالقوه می‌تواند موضوع قرائت‌های پرشماری واقع شود، با التزام به معیار قصد مؤلف و قواعد زبانی می‌توان میان تفاسیر «معتبر» و غیرمعتبر تمیز قائل شد (Hirsch, 1967, p. 137). علامه طباطبایی نیز باوجود اذعان به امکان تفسیرهای اشتباه از قرآن، راه علاج را در دقت در ساختارهای بدیعی لفظی و رعایت اصول اساسی تحلیل معنی می‌داند (طباطبایی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۴۹۶).

در جمع‌بندی می‌توان اذعان داشت که رویکرد مقایسه‌ای میان هرش و علامه طباطبایی، اشتراکات قابل توجهی را در زمینه تأکید بر قصد و نیت مؤلف/متکلم، پایبندی به عینیت و ثبوت معنای متن، مرزبندی روشن میان مراحل فهم، تفسیر و داوری، و کوشش در تمایزگذاری میان قرائت معتبر و غیرمعتبر بر اساس شواهد و اصول عقلانی و زبانی نشان می‌دهد. این نقاط اشتراک، زمینه شکل‌گیری دیالوگ عمیق میان روش

تفسیری هرش و الگوی تفسیر علامه طباطبایی حتی در پرتو تفاوت‌های محیط فرهنگی و معرفتی ایشان را فراهم آورده است.

از نظر نویسنده، هریک از این رویکردها هم عینی‌گرایی هرش و هم منهج اصولی و عقلانی علامه طباطبایی ضمن حفظ استقلال و هویت فلسفی، فرصت‌های مناسبی برای بازسازی برداشت علمی از فهم متن و به‌خصوص تقویت اعتبار علمی تفسیر فراهم می‌آورند. با این حال، تأکید صرف بر نیت مؤلف نباید سبب غفلت از اقتضائات زمینه‌ای متن یا ضعف در تحلیل عناصر بینامتنی شود، به‌ویژه در متون وحیانی که ویژگی‌های خاص زبانی، وحیانی و فرهنگی دارند. بدین ترتیب، تعامل انتقادی و روشمند میان این دو رویکرد، راه را برای دستیابی به الگوی جامع‌تر در تفسیر و فهم متون دینی هموار می‌کند.

۲-۲. افتراقات کلیدی و چالش‌های رویکرد هرش

با وجود اشتراک روش‌شناختی هرش و علامه طباطبایی در برجستگی نیت مؤلف/متکلم، افتراقات مهمی در مبنا و حدود اعتبار تفسیر میان این دو رویکرد وجود دارد. نخستین تفاوت در دیدگاه این دو اندیشمند به «ماهیت معنا» و نقش خواننده در تعیین یا کشف معنای متن است. هرش با تأکید بر عینیت معنا و وحدت جانب مؤلف تلاش می‌کند دایره تفسیر را به «آنچه مؤلف قصد کرده است» محدود کند. وی تصریح می‌کند که معنای متن در لحظه تألیف تثبیت می‌شود و گذر زمان یا واردشدن افق‌های مفسرانه نمی‌تواند این معنا را تغییر دهد. بر همین مبنا، او معتقد است که تنها تفسیر مطابق با نیت مؤلف معتبر است و باقی تفاسیر، کم‌وبیش نامعتبراند (Hirsch, 1976, p. 13).

در مقابل، علامه طباطبایی با وجود پذیرش تعیین معنا به اعتبار نیت متکلم، نگاهی سیال‌تر به ظرفیت‌های معنایی قرآن اتخاذ می‌کند. وی ضمن تفکیک دقیق میان تعیین معنا و وحدت معنا، تصریح می‌کند که وحدت معنا در صورتی است که متکلم فقط یک معنا را قصد کند؛ اما اگر مقاصد متکلم پرشمار باشد، وحدت معنا ضروری نیست. او این تنوع را در بستر «تکثر طولی» معانی قرآنی توجیه می‌کند و تأکید می‌کند که

قرآن افزون بر ظاهر، بطون و لایه‌های معنایی پرشمار دارد. این نکته را به روشنی در جلد دوم المیزان می‌آورد: «قرآن را بطون است و بطن بطن نیز دارد تا هفت بطن و در کلمات اهل بیت نیز از باطن قرآن بسیار نام برده شده است» (طباطبایی، ۱۳۷۱، ج ۲، صص ۴۹۶-۴۹۷). این نگاه در عمل، نوعی فراخ‌تر شدن میدان تفسیر را در پروژه تفسیری علامه نشان می‌دهد.

تفاوت دیگر در «حدود اعتبار تفسیر» خود را نمایان می‌کند. هرش به نحو صلب، اعتبار تفسیر را منحصر در آن مرحله‌ای می‌داند که معنای اولیه قصد مؤلف کشف شود و هر تفسیر ثانوی یا شخصی را فاقد اعتبار علمی تلقی می‌کند (Hirsch, 1967, p. 45). او ابزار اعتبارسنجی در تفسیر را معیارهای زبانی و تاریخی و قراین خارجی می‌داند که در نهایت، مخاطب را به برآورد عقلانی نزدیک به نیت مؤلف می‌رساند (Hirsch, 1976, p. 41)؛ اما علامه طباطبایی با وجود تأکید بر معیار «تفسیر به رأی»، مرزی میان احتمال خطا در تفسیر و حدود مقبولیت آن قائل می‌شود. او اذعان دارد که نه هر خطای در تفسیر مساوی با خروج از مشروعیت است، بلکه معیار اصلی، رعایت روش درست است، حتی اگر مفسر در نهایت، به مقصود واقعی نرسد: «اگر روش درست در تفسیر را به کار بندد ولو به مراد واقعی متکلم نرسد، معذور و مصون است» (طباطبایی، ۱۳۷۱، ج ۳، صص ۷۵-۷۷). این نگرش را نیز علامه با استفاده از متون روایی تقویت می‌کند: «اگر کسی قرآن را تفسیر به رأی کند [...] در صورت تطابق با واقع هیچ اجری به او داده نمی‌شود و در صورت خطا از رحمت الهی دور می‌گردد». (طباطبایی، ۱۳۷۱، ج ۳، صص ۷۸).

افتراق بعدی در زمینه دخالت «عوامل تاریخی و فرهنگی» آشکار می‌شود. هرش با الهام از سنت فلسفی غربی، به ویژه در تقابل با سنت گادامری، همه توان خود را به دفاع از استقلال متن نسبت به خواننده و زمینه مفسر معطوف می‌کند و تأکید می‌ورزد که «معنا قائم به نیت مؤلف است، نه افق تاریخی یا فرهنگی مفسر» (Hirsch, 1967, p. 87). او نقش شرایط تاریخی، زمینه‌ای و اجتماعی مؤلف را به مثابه داده‌هایی نگاه می‌کند که تنها برای بازسازی قصد مؤلف سودمندند، نه مولد معنا. در منظر هرش، هر تلاشی برای پیوند زدن معنا با نگرش‌های عصری یا روح زمانه، به نسبی‌گرایی و نابودی معیار اعتبار

تفسیر می‌انجامد (Hirsch, 1976, p. 62)؛ اما علامه طباطبایی در تحلیلی عمیق‌تر، پیوستگی میان معنای الفاظ و وضعیت فرهنگی و اجتماعی زمان وضع و کاربرد آن‌ها را مورد توجه قرار می‌دهد. او تأکید می‌کند که از یک سو، معنا تابع قراردادهای زبانی است و از سوی دیگر، تحولات تاریخی و فرهنگی بر فهم معنای متن تأثیرگذارند، حتی اگر مراد اصلی متکلم محفوظ بماند. در همین راستا، علامه بر بافت زمانی و عرفی نزول آیات، اقتضائات محیط اجتماعی و فرهنگی عرب عصر نزول، و حتی تحولات معنای واژگان تأکید می‌کند. وی می‌نویسد: «لغت و واژه در هر اجتماعی معین شده است و معنای آن را باید در عرف و فرهنگ همان جامعه جست [...] طریق تعیین معنای الفاظ قرآن، مراجعه به لسان عرب و عرف مخاطبان عصر نزول است» (طباطبایی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۳۲۵). این تفاوت چشمگیر سبب می‌شود که علامه تفسیر را پدیده‌ای نسبی و متأثر از بستر تاریخی - اجتماعی نبیند؛ اما نقش تعیین‌کننده زمینه زبانی - فرهنگی را در فهم متن نادیده نگیرد و تنها به قصد مؤلف در انتزاع کامل اکتفا نکند.

از جمله چالش‌های جدی رویکرد هرش، استناد صرف به نیت مؤلف و چشم‌پوشی از چندمعنایی بالقوه واژگان و جمله‌ها در نظام زبانی و معنایی است. منتقدان این دیدگاه - از جمله دیوید هوی - اشاره کرده‌اند که «مگر معنا همواره در قالب یک نیت منفرد و مشخص ظهور می‌یابد؟ یا مگر هر متن را نمی‌توان فضایی چندلایه و دیالکتیکی دانست که افق‌های متعددی را پیش‌رو قرار می‌دهد؟» (هوی، ۱۳۸۵، ص ۸۳). در همین راستا، مباحث مربوط به «ضعف مفهوم قصد» و ایرادات ژول پیترباغت شد که هرش مجبور به دفاع فلسفی از «قصدیت معنا» شود؛ اما حتی در این دیدگاه نیز نحوه بازتولید معنای متن توسط مفسر، درنهایت، به مراحل عقلانی و قراین زبانی فروکاسته شد (هوی، ۱۳۸۵، ص ۱۱۴).

در تکمیل نقد به هرش، باید اذعان کرد که حتی مفهوم «اشتراک‌پذیری معنا» ی‌مد نظر او نیز با چالش مواجه است؛ زیرا خصلت قراردادی زبان و مرزهای متفاوت تجربه‌های زبانی انسان‌ها در عمل، امکان کشف معنا را نسبی و متکثر می‌کند (هوی، ۱۳۸۵، ص ۱۱۴؛ مطهری، ۱۳۷۴، ج ۹، ص ۲۶۷). در برابر، علامه طباطبایی با پیش کشیدن بحث «وضع»،

به استقلال معنا از اراده مؤلف در سطح دلالت تصویری تأکید می‌کند و تنها در مرحله تعیین تصدیقی معنا، قصد متکلم را شرط می‌داند (طباطبایی، بی‌تا، ج ۱، ص ۴۹).

افزون بر این، هرش در طبقه‌بندی خود میان معنای قانونی، معنای مجازی و معنای باطنی تفاوتی قائل نمی‌شود و متن را موجودی عمدتاً یگانه و بی‌پیرایه معرفی می‌کند (Hirsch, 1976, p. 38)؛ در حالی که علامه طباطبایی نه تنها برای «بطن» لایه معنایی قائل است، بلکه این بطون طولی را اجزا و لایه‌های ذاتی متن و حیانی قرآن می‌شمرد که فهم و تفسیر آن، با رعایت قواعد عقلانی و وحیانی بلامانع، بلکه مطلوب است (طباطبایی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۴۹۸؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱، ص ۱۱۷). از این منظر، برداشت علامه از وحی محدود به سطح واحدی از معنا نیست، بلکه او قرآن را متنی می‌داند که هر چند لایه‌های معنایی دارد، اما لایه‌ها «در طول یکدیگر»، نه در عرض یکدیگرند؛ یعنی هم‌اینک وحدت تعیین معنا محفوظ، اما تکثر معنایی نیز به پیروی از تفاوت مراتب فهم خواننده و پیش‌فرض‌های آنان، مشروع و ممکن است.

در یک جمع‌بندی، تفاوت میان هرش و علامه طباطبایی در مبنای فهم، حدود اعتبار تفسیر، و نقش بافت فرهنگی - تاریخی در فهم متن، ناکارآمدی یکسان‌انگاره رویکرد هرش را در حوزه متون دینی برجسته می‌کند. هرش با اتکا بر معیار کاملاً عینی و ایستای نیت مؤلف، از پویایی زبان و ویژگی‌های خاص متون وحیانی و فرهنگی غافل می‌ماند و در برابر، رویکرد علامه با وجود اصرار بر قصد مؤلف، انعطافی روشمند درباره لایه‌مندی معنایی و شرایط تاریخی متکلم و مخاطب از خود نشان می‌دهد.

در نظر نگارنده، هر چند رویکرد هرش در ایجاد استاندارد روش‌شناختی برای تمیز تفسیر معتبر از غیرمعتبر مفید است و نقدهای او بر نسبی‌گرایی و اختلاط افق‌ها اهمیت دارد، اما افراط در فروکاست معنا به قصد مؤلف و بی‌اعتنایی به اقتضائات تاریخی، اجتماعی و لایه‌بندی معنایی، به‌ویژه در متون وحیانی، محدودکننده و غیر قابل دفاع است؛ از این رو الگوی تلفیقی با حفظ صورت‌بندی روش‌شناختی، اما با لحاظ بافت فرهنگی و تنوع لایه‌های معنایی متن می‌تواند همچنان راهگشا و پیش‌برنده مطالعات تفسیری باشد.

۳. اعتبار تفسیر و معیارهای آن؛ نقد و پیشنهاد

ارزیابی معیارهای اعتبار تفسیر و نقد مبانی آن، از مهم‌ترین و کاربردی‌ترین بحث‌ها در دانش هرمنوتیک و مطالعات روشمند متون است. این بخش بر شناسایی ملاک‌های عینی و عقلانی اعتبار تفسیر، به‌ویژه از منظر هرش و علامه طباطبایی، تمرکز دارد. در این بستر، ابتدا ضوابط نظری چون اصل نیت مؤلف، قراین زبانی، پیوند منطقی، و توجه به بافت تاریخی مورد تحلیل قرار خواهد گرفت و سپس منابع ضعف، محدودیت‌ها و چالش‌های این نظام معیارسنجی آشکار خواهد شد. درنهایت، بر پایه نقادی‌های رویکرد اجتهادی و سیاق محور علامه طباطبایی، پیشنهادهایی جهت بازخوانی و بومی‌سازی این معیارها در مطالعات دینی معاصر ارائه خواهد شد تا امکان ارتقای روشمندی و اعتبار در فهم و تفسیر متون اسلامی فراهم گردد.

۳-۱. تحلیل انتقادی معیارهای اعتبار در نظریه هرش

در نظام هرمنوتیکی اریک هرش، مسئله اعتبار تفسیر جایگاهی محوری دارد و تلاش او معطوف به ارائه معیارهایی است که بتوانند مرز میان تفسیر معتبر و نامعتبر را روشن کنند. هرش معتقد است که تنها تفسیری معتبر است که به‌طور کامل ناظر به نیت مؤلف باشد؛ بدین معنا که معنای معتبر هر اثر مکتوب، همان معنایی است که مؤلف متن به هنگام نگارش در ذهن داشته است (Hirsch, 1976, p. 13). بر این اساس، هرگونه قرائت یا تأویل فراتر از افق قصد مؤلف، بی اعتبار و مردود شمرده می‌شود.

هرش برای جلوگیری از نسیت و سیلان فرامعنایی، اصل را بر کشف دقیق غرض مؤلف گذاشته است. او تصریح می‌کند که معیار داوری نهایی درباره اعتبار تفسیر، همواره به «قابلیت احراز نیت مؤلف» بازمی‌گردد. این بدان معنا نیست که همیشه دستیابی قطعی به نیت مؤلف ممکن است، بلکه مهم آن است که چارچوب سنجش و قضات بر پایه بازسازی دنیای ذهنی و منطقی او باشد (Hirsch, 1976, p. 41). به تعبیر هرش، حتی اگر نتوان با قطعیت کامل به قصد اصلی رسید، بازهم تفسیر باید کمینه‌ترین فاصله را با افق معنایی مؤلف داشته باشد: «حقیقت آن است که چه‌بسا هیچ‌گاه به یقین کامل

درباره نیت نی توان دست یافت، اما نباید هدف را از دست داد که همان اقرب موارد ممکن به مراد مؤلف است» (Hirsch, 1967, p. 34).

برای سنجش اعتبار تفسیر، هر ش ابزارهایی ارائه می کند که مهم ترین آن ها تحلیل زبانی و ساختاری متن، توجه به سیاق تاریخی و فرهنگی تولید متن، و بهره گیری از قرائن عقلی و منطقی است که بتواند به شکل منسجم افق معنایی مؤلف را بازآفرینی کند (Hirsch, 1967, p. 65). او به صراحت مخالف هر نوع قرائت آزاد یا تخیل محور مخاطب است و معتقد است تفسیرگر حق ندارد معنا را از متن جدا کند و بر مبنای ذوق فردی یا مقتضیات عصری، به روح متن چیزی بیفزاید (Hirsch, 1976, p. 53). اما این بنیان نظری هرش، در معرض نقدهای جدی قرار می گیرد. نخستین نقد، منبعث از محدودیت های روش شناختی ابزارهای پیشنهادی اوست. هرش اذعان می کند که بازسازی قصد مؤلف، ولو در قالبی «علمی» و بر مبنای شواهد زبانی و قرائن خارجی، همواره امری احتمالی است و هرگز به قطعیت نهایی نمی رسد (Hirsch, 1967, p. 38). در چنین شرایطی، اعتبار تفاسیری که بر اساس احتمالات نزدیک تر به افق ذهنی مؤلف تقدم داده می شود، خود دچار نوعی نسبیّت معرفتی است؛ زیرا تضمینی وجود ندارد که مفسر بتواند بر خاستگاه زبانی، فرهنگی و شخصی مؤلف احاطه کامل یابد، به خصوص زمانی که میان تجربه زبانی امروز و زمان تولید اثر، شکافی عمیق وجود دارد. از دیگر سو، این نظریه نتوانسته است مسئله «چندمعنایی» بودن واژگان، جمله ها و ساختارهای متنی را به صورت قانع کننده ای پاسخ گوید. هرش معیار را بر اصل «نوعیت معنا» مبتنی کرده است؛ یعنی معقولیت و اشتراک پذیری معنای متن باید بر اساس قراردادهای زبانی سنجیده شود (Hirsch, 1967, p. 98). اما اشکال اینجاست که حتی در بهترین حالت، هر زبان یک نظام پویا و سیال است؛ معانی واژگان و ترکیبات زبانی در گذر زمان تغییر می کند یا دچار گستردگی و محدودیت معنایی می شود. بنابراین احراز قصد اولیه مؤلف بدون بازخوانی دائمی بستر تاریخی، اجتماعی و فرهنگی زبان متن نمی تواند معیاری قطعی یا همواره کارآمد عرضه کند.

در اینجا ابزار تحلیلی اندیشمندان اسلامی، به ویژه علامه طباطبایی در ارزیابی اعتبار

تفسیر اهمیت می‌یابد. علامه طباطبایی با تأکید بر «تفسیر مبتنی بر روش» تصریح می‌کند که مشروعیت تفسیر، بیش از آنکه وابسته به رسیدن قطعی به مقصود مؤلف باشد، ناظر به به‌کارگیری صحیح روش فهم متن است (طباطبایی، ۱۳۷۱، ج ۳، صص ۷۵-۷۷). وی اشاره می‌کند که اگر مفسر با روشمندی و التزام به معیارهای عقلی و زبانی به تفسیر پردازد - حتی اگر در نهایت، به مقصود نهایی نرسد - از منظر اعتبار تفسیری معذور و مصون است. این رویکرد در مبانی روایی شیعی نیز به‌صراحت آمده است که تفسیر به رأی نه به معنای صرف عدم اصابت به مقصود، بلکه به معنای بی‌اعتنایی به معیارهای روش‌شناختی تفسیر، نامشروع است (طباطبایی، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۱۷).

بعلاوه، علامه طباطبایی نقش تحولات تاریخی، فرهنگی و عرف زبانی را در تعیین اعتبار تفسیر، پررنگ می‌داند و معتقد است که معانی الفاظ لزوماً ثابت و عینی باقی نمی‌مانند، بلکه باید باز مطالعه معانی بر اساس زبان و فرهنگ زمان نزول یا نگارش انجام شود (طباطبایی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۳۲۵). او برخلاف هرش، به لایه‌مندی معنایی و بطون در متن وحی قائل است و اذعان می‌کند که متن قرآن ظرفیت پذیرش لایه‌های طولی معنا را دارد، مشروط بر آنکه هر تفسیر در چارچوب ضوابط عقلانی و زبانی قرار گیرد و به افراط در تکثر یا نسبیت دچار نشود (طباطبایی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۴۹۸).

نقد مهم دیگر به نظریه اعتبار هرش، وابسته دانستن تفسیر صحیح به «ابطال‌پذیری تفاسیر رقیب» است؛ رویکردی که پیش از هر چیز، از معرفت‌شناسی علوم تجربی و ریاضی متأثر است و الزاماً در جهان متون معارف انسانی، از جمله تفسیر دینی، کارآمدی کافی ندارد. همان‌گونه که در نقد روش ابطال‌پذیری علمی آمده است، همیشه این امکان باقی است که عوامل پرشمار، و شبکه‌ای از فرضیه‌ها مانع از ابطال یک‌سره تفسیر شود و هیچ‌گاه تفسیری به شیوه قطعی ابطال نگردد (چالمرز، ۱۳۹۲، صص ۸۱-۸۲). این ضعف، سبب می‌شود که معیار هرش، به‌ویژه در عرصه متون وحیانی و دینی، کارآمدی مطلق خود را از دست بدهد.

در مجموع، اگرچه معیارهای اعتبار هرش به‌واسطه تأکید بر ضرورت وفاداری به نیت مؤلف، در برابر سیلان تفاسیر دل‌خواهی و قرائت‌های نسبی‌گرایانه روشمندی ایجاد

کرده است، اما ضعف‌های بسیاری نیز دارد، از جمله عدم کفایت روش‌های پیشنهادی در کشف «مقصود واقعی نویسنده»، بی‌توجهی به تاریخ‌مندی و پویایی زبان، و ناتوانی نظریه در مواجهه با متونی که دارای ظرفیت چندلایه و معنایی فراتر از نیت مؤلف اولیه هستند. در این مسیر، نقد و پیشنهادهای اندیشگران اسلامی، به‌ویژه علامه طباطبایی می‌تواند زمینه ارتقا و بومی‌سازی معیارهای اعتبار تفسیر را فراهم آورد و تناسبی میان الزام وفاداری به متن و واقعی‌بینی نسبت به ساختارهای واقعی زبان و اندیشه ایجاد کند.

۲-۳. بازخوانی و بومی‌سازی معیارهای اعتبار تفسیر

در پرتو چالش‌های بنیادین نظریه‌های اعتبار تفسیر - چه نزد اریک هرش با تأکید بر نیت مؤلف و چه در سنت اسلامی با تأکید علامه طباطبایی بر روشمندی فهم متن - پرسش اصلی این است که معیارهای معتبر تفسیر چگونه می‌توانند با لحاظ اقتضائات بومی، تاریخی و معرفتی ارتقا یابند و ناظر به واقعیت متکثر مطالعات دینی معاصر شوند. رویکرد تطبیقی میان مبانی هرش و علامه طباطبایی فرصت مناسبی را برای بازخوانی معیارهای اعتبار و ارائه راهکارهایی برای اصلاح و بومی‌سازی فرایند تفسیر فراهم می‌کند.

در اندیشه هرش، اعتبار تفسیر به تطابق تفسیر با نیت مؤلف و بازسازی دقیق افق معنایی او وابسته است (Hirsch, 1967, p. 13)؛ چنان‌که در عمل، معیار «وفاداری مطلق به قصد مؤلف» در کانون نظام اعتبار قرار می‌گیرد. هرش اگرچه تأکید می‌کند که امکان وصول قطعی به نیت مؤلف بعید است، با توسعه ابزارهای زبانی، ساختاری و قراین تاریخی می‌کوشد احتمال خطا را به حداقل برساند و اجماع مفسران در افق مشترک معنایی را به‌مثابه هدف علمی معرفی کند (Hirsch, 1967, p. 34). این رویکرد در مواجهه با معضلات نسیت تفسیر و قرائت‌محوری ارزشمند است و چارچوبی منسجم برای مقابله با تأویل‌های بی‌قید فراهم می‌کند (Hirsch, 1976, p. 41). اما آسیب‌شناسی تطبیقی نشان می‌دهد که این معیار به‌خودی‌خود، بدون الحاق عناصر زمینه‌ای و روشمند بومی، در عرصه متون دینی و معرفتی معاصر دچار کاستی است. نخستین چالش، «تک‌ساحتی»

انگاشتن فرایند معناست. هرش با تعمیم معیار قصد مؤلف به تمامی متون، تنوع و پیچیدگی متون وحیانی را نادیده می‌گیرد و به‌روشنی از ظرفیت چندلایه و طولی معنا که مورد تصریح اندیشگران اسلامی چون علامه طباطبایی است، غافل می‌ماند (طباطبایی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۴۹۸). در نگاه طباطبایی، لازمه اعتبار تفسیر در متون وحیانی، التزام به روش فهم قرآن به قرآن و لحاظ ساخت زبانی، عرفی و تاریخی نزول است تا از فروغلتیدن به تفسیر به رأی جلوگیری شود (طباطبایی، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۳۲۵).

برای بازخوانی معیارهای اعتبار و تطبیق آن با زیست‌بوم معرفتی اسلام، پایه‌ای‌ترین پیشنهاد، توجه روشمند به «بافت زمانی و فرهنگی متن» است. علامه طباطبایی به‌درستی تأکید می‌کند که شناخت معانی الفاظ و سیاق زبانی قرآن جز با رجوع به عرف و فرهنگ عصر نزول میسر نیست و هرگونه داوری درباره صحت تفسیر باید مبتنی بر فهم نظام‌مند این بستر باشد (طباطبایی، ۱۳۷۱، ج ۲، صص ۳۲۵ و ۴۹۶). بومی‌سازی معیارهای مدرن به الحاق چنین رویکردی نیازمند است؛ یعنی معیار وفاداری به مؤلف فقط در افق شناخت کامل از زبان، سنت‌های اجتماعی و ذهنیت مخاطبان عصر نگارش ارزش معرفت‌شناختی پیدا می‌کند.

راهکار دیگر برای ارتقا و بومی‌سازی معیارها، توجه به «روشمندی عقلانی و اجتهادی» است. نقد مهم علامه طباطبایی بر نسبی‌گرایی در تفسیر آن است که هرمنوتیک مدرن در پیوند زدن افق مفسر با معنای متن، راه را برای تفسیر دل‌بخواه می‌گشاید. بدین ترتیب، مرز مشروع و نامشروع در تفسیر مخدوش می‌شود (طباطبایی، ۱۳۷۱، ج ۳، صص ۷۵-۷۷). او معتقد است اعتبار تفسیر وقتی ممکن می‌شود که مفسر قواعد استوار تفسیر را به کار بندد و از سلیقه و ذوق شخصی فاصله بگیرد. در چنین صورتی حتی اگر مفسر به معنای مورد نظر نرسد، از منظر معرفت‌شناختی اسلامی معذور و مصون خواهد بود. این اصل روشمندی را می‌توان الگوی تکمیلی برای محدود کردن آسیب‌های نظریه هرش دانست؛ زیرا صرف احتمال تطابق با قصد مؤلف نمی‌تواند معیار کافی برای اعتبار باشد و تنها با پیوند وثیق با اجتهاد و روش‌شناسی عقلانی درک جدیدی از اعتبار به دست می‌آید. در این جهت، استفاده از ابزارهای نقد متن، تحلیل

سیاق و بازمینی شبکه‌ای از منابع، همچون سنت علامه طباطبایی در بهره‌گیری از روایات معتبر و سنجش تفاسیر نقلی در کنار استمداد از عقل و اجتماع فهم، اهمیت می‌یابد (طباطبایی، ۱۳۷۱، ج ۱، ص ۱۷؛ ج ۳، صص ۷۵-۷۷). بازخوانی معیار اعتبار باید یک سازوکار کنترل کیفی تفسیر را درون خود داشته باشد که تفسیر به رأی و داوری خودسرانه را از تفسیر بصیرمحور و مستند متمایز کند؛ همان‌گونه که تأکید احادیث پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز ناظر به همین مرزگذاری نظام روش است (ترمذی، ۱۹۷۵م، ح ۲۶۵۲). افزون بر آن، وحدت معیار اعتبار تفسیر با پذیرش تکثر طولی معانی به معنای نفی جامعیت معیار هرش نیست، بلکه باید دریافت که برخی متون به اقتضای ساختار وحیانی و نشانه‌های آیینی نه یک معنای واحد بلکه شبکه‌ای از معانی متعالی و مراتب طولی دارند (طباطبایی، ۱۳۷۱، صص ۷۸-۸۱). روشمندی در اینجا نافی لایه‌مندی معنا نیست، بلکه تضمین‌کننده اعتبار فهم و مانع افراط در تفسیر به رأی است.

در نهایت، پیشنهاد اصلی برای ارتقای روش‌شناسی در مطالعات دینی معاصر، اتخاذ رویکردی تلفیقی و سیالی است که عناصر قوت معیار هرش یعنی تمرکز بر قصد مؤلف و پرهیز از هرج و مرج معناشناختی را با اقتضائات روشمندی عقلانی، بومی و ادراک چندلایه متن، چنان‌که علامه طباطبایی مطرح کرده است، توأم نماید. تطبیق، بازخوانی و بومی‌سازی معیارهای اعتبار تفسیر مستلزم عبور از دوگانه سخت و انعطاف‌ناپذیر «صحت تفسیر=مقصود مؤلف» و حرکت به سوی اعتباربخشی به فرایند اجتهادی روش، مراعات سیاق و عرف زمان، و پذیرش مراتب معنایی است. تنها در سایه چنین الگوی بازسازی شده‌ای می‌توان به رویکردی راهگشا در باب تفاسیر دینی دست یافت که هم از پراکندگی و نسبی‌گرایی معرفتی مصون است و هم کارآمدی و پویایی روش تفسیر را حفظ می‌کند. در پایان، نگارنده بر این باور است که اتکای صرف به معیارهای کلاسیک اعتبار، چه در اندیشه هرش و چه در تطبیق صلب آن‌ها با متون اسلامی، کافی نیست. تلفیق سه‌گانه «نیت مؤلف، روشمندی اجتهادی، و فهم بافت تاریخی و عرفی» افق تازه‌ای را برای داوری اعتبار تفسیر، پیش‌روی مطالعات دینی معاصر قرار می‌دهد؛ افقی که ضمن حفظ خلوص معنایی و پرهیز از افراط در تعدد تفسیر، شرایط

لازم برای نوآوری روشمند و بومی سازی شناخت شناسانه تعامل با متن را فراهم می آورد.

نتیجه گیری

با توجه به تحلیل تطبیقی انجام شده میان نظریه هرمنوتیک عینی گرای اریک هرش و اصول تفسیری علامه طباطبایی می توان نتیجه گرفت که مسئله بنیادین اعتبار تفسیر و به تبع آن، تعیین مرز میان تفسیر معتبر و نامعتبر، همچنان اساسی ترین چالش مطالعات هرمنوتیک و تفسیر متون دینی است. هرش با نقد نظریات نسبی گرایانه و تأکید بر لزوم دستیابی به معنا و مراد واحد مؤلف تلاش کرد با طراحی سازوکارهای عقلانی و شواهد زبانی - تاریخی، تفسیر را از دام سیالیت و تکثر افراطی برهاند و مبنایی استوار برای سنجش علمی و قابل دفاع اعتبار تفسیر ارائه دهد. او با تثبیت تمایز میان «معنا» و «معناداری»، و پایبندی به استقلال معناشناختی، موضعی استوار در برابر رویکردهای فلسفی برگزید و تلاش کرد تا اصول روشمند و ابزاری عینی را برای داوری میان تفاسیر گوناگون به دست دهد.

در تحلیل مقایسه ای با نظام تفسیر قرآن علامه طباطبایی آشکار می شود که اگرچه هر دو دستگاه فکری بر عنصر نیت مؤلف/متکلم به مثابه مبنا تأکید دارند، تفاوت هایی بنیادین در نحوه کاربست ابزارهای زبانی، نقش زمینه تاریخی و امکان لایه بندی معنا وجود دارد. علامه طباطبایی در المیزان ضمن وفاداری به مراد اصلی گوینده، با توسعه روش هایی چون تفسیر قرآن به قرآن و توجه جدی به قراین، سیاق و قواعد عقلانی، افق جدیدی برای واقع بینی تفسیری و پرهیز از تفسیر به رأی گشوده است و هم زمان نقش پیش فرض های نظام مند، سنت روایی و ظرفیت چندلایه متون و حیانی را در اعتبارسنجی تفسیر جدی می گیرد. بدین ترتیب، به رغم نزدیکی ظاهری مبانی می توان گفت نظام نظری علامه طباطبایی به مراتب از انعطاف بیشتر، پشتوانه متقن تر و ابزارهای انتقادی غنی تری برخوردار است و بیش از دستگاه هرش، قابلیت بومی سازی و پاسخگویی به نیازها و واقعیت های بومی جهان اسلام را داراست.

در مجموع، بررسی انتقادی نشان داد که تلفیق نقاط قوت هرش (حفظ منطق اعتبار

عینی و مرزبندی تفسیر) با نوآوری‌های تفسیر اجتهادی اسلامی علامه طباطبایی (توجه عمیق به بافت، سیاق و امکان معنای لایه‌مند متن) می‌تواند افق جدیدی برای حل چالش‌های تفسیر متون فراهم کند. تأکید هرش بر ابزارهای عقلی و ضوابط زبان‌شناختی، هنگامی که با رویکرد اجتهادی و الهام از سنت تفسیری اسلامی توأم شود، می‌تواند نظام معیاری بومی، روزآمد و قابل دفاع برای سنجش و اعتباریابی تفسیر متون دینی در فضای علوم انسانی اسلامی ایجاد کند.

فهرست منابع

- احمدی، بابک. (۱۳۷۸). ساختار و تأویل متن. تهران: نشر مرکز.
- بهرامی، محمد. (۱۳۷۹). هرمنوتیک هرش و دانش تفسیر. پژوهش‌های قرآنی، ۶ (۲۱-۲۲).
- ترمذی، محمد بن عیسی. (۱۹۷۵م). سنن ترمذی (چاپ دوم). مصر: شركة مكتبة و مطبعة البابي الحلبي.
- چالمرز، آلن. (۱۳۹۲). چیستی علم (مترجم: سعید زیبا کلام). تهران: انتشارات سمت.
- سبحانی، جعفر. (۱۳۸۱). پلورالیزم دینی یا کثرت گرایی. قم: مؤسسه امام صادق علیه السلام.
- سپه‌وند، عزت‌الله. (۱۳۹۱). هرمنوتیک، ادبیات، گفتگو با متن. تهران: انتشارات علم.
- صادقی، هادی. (۱۳۹۶). تحلیل تطبیقی تفسیر هرش و دیدگاه‌های علامه طباطبایی (استاد راهنما؟). رساله دکتری، دانشگاه ادیان و مذاهب، دانشکده ادیان.
- طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۷۱). المیزان فی تفسیر القرآن (ج ۱، ۲، ۳، ۴، ۵، چاپ دوم). قم: نشر اسماعیلیان.
- طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۸۸). قرآن در اسلام (چاپ سوم). قم: مؤسسه بوستان کتاب.
- طباطبایی، محمدحسین. (۱۳۹۰). اصول فلسفه و روش رئالیسم. تهران: صدرا.
- طباطبایی، محمدحسین. (بی‌تا). حاشیه الکفایه (ج ۱). قم: بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳). بحار الأنوار (ج ۱، چاپ دوم). بیروت: مؤسسه الوفاء.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۷۴). مجموعه آثار (ج ۹). تهران: صدرا.
- واعظی، احمد. (۱۳۸۰). درآمدی بر هرمنوتیک. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- واعظی، احمد. (۱۴۰۳). درآمدی بر هرمنوتیک. قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- واعظی، احمد. (۱۴۰۴). نظریه تفسیر متن. قم: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- هوی، کورنر دیوید. (۱۳۸۵). حلقه انتقادی (مترجم: مراد فرهادپور). تهران: انتشارات روشنگران.

- Edward, C. (1998). *Routledge Encyclopedia of Philosophy* (Vol. 4). London: Routledge.
- Grondin, J. (1995). *Sources of Hermeneutics*. New York: State University of New York Press.
- Heidegger, M. (1962). *Being and Time*. Oxford: Basil Blackwell.
- Hirsch, E. D. (1967). *Validity in Interpretation*. New Haven & London: Yale University Press.
- Hirsch, E. D. (1976). *The Aims of Interpretation*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mueller-Vollmer, K. (1986). *The Hermeneutics Reader* (Vol. 1). Oxford: Basil Blackwell.
- Palmer, R. (1969). *Hermeneutics*. Evanston: Northwestern University Press.

